

БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕСЕЛНИЦИ И РУСКАТА НАУКА ПРЕДИ КРИМСКАТА ВОЙНА

ЕЛКА ДРОСНЕВА

В памет на Борис Билунов

Следващите редове не предлагат нова информация по избраната тема. Те са по-скоро опит за осмисляне на вече известната и насочване на вниманието към факти, неизползвани в нужната степен при опитите да се реконструира картината на руско-българските научни и културни контакти през епохата на националното Възраждане.

1. Ненаписаната българска история. Значителна част от познатата днес кореспонденция на българи и руски учени коментира въпросите около написването на модерна история на българския народ от дълбока древност до към средата на XIX в., по времето, по което живеят и авторите на писмата. Такава история бива написана двайсетина години по-късно и не в Русия и от руски учен - "История на българите" от Константин Иречек, през 1875 г. Мимоходом ще отбележа: Иречек тогава е на 21 години. После цял живот ще събира нови извори за българското минало, настойчиво ще следи новоизлизащата литература, ще прави поправки и добавки към някогашния текст, но никога няма да се чувства подготвен да напише пълната история на българите отново. На младостта е присъща дързостта. Впечатлява и днес фактът, че случаят с Иречековата дързост е от рядко щастливите в историографската си съдба - активно вплетена в българското историческо познание десетилетия наред, тази история в много отношения и днес не е загубила научните си измерения.

На пръв поглед в руската славистика през първата половина на XIX в. и във взаимоотношенията ѝ с българите съществуват всички предпоставки една модерна българска история да бъде написана. Впечатлението е за съвпадане на стремежите и намеренията на руските учени и българите в Османската империя и извън пределите ѝ и в тази посока. Но така нещата изглеждат само на пръв поглед. Внимателното вглеждане в известната днес информация откроява други тенденции.

Към средата на XIX в. процесът на формиране на модерната руска българистика в общи линии е приключил¹. Тя е

неотделима част от руската хуманитаристика - славистика, ориенталистика, османистика, а в друг план от историческата наука - езикознанието, литературознанието, фолклористиката. Хората, които я създават, са предимно слависти, еднакво добре подготвени за работа във филологическите и историческите науки. Университетските слависти - Преис, Бодянски, Срезневски, Григорович - са осъществили своите командировки в славянските страни. Резултатът е откриване на множество непознати дотогава в науката домашни извори за историята и културата на славянския свят извън руските предели. В този ранен етап вниманието им е насочено преди всичко към културната история на славянството, особено към езика, литературата, фолклора. В центъра са средновековните постижения, организирани най-вече около кирилометодисвата проблематика. По-склонен към исторически дирения и с по-силна ориентация към българистиката е П. И. Преис. Той чете първия в Русия курс по история на България, готви дисертация върху богомилството, но ръкописът изчезва след ранната му смърт и до днес е в неизвестност². От четиримата единствен В. И. Григорович посещава българските земи, макар и останалите му колеги да се стремят към тях - различни обстоятелства им пречат да проникнат във вътрешността на Балканите през 40-те години на миналия век. Тези четирима учени, които по новия университетски устав оглавяват първите славистични катедри в университетите в Москва, Петербург, Харков и Казан подготвят и първата генерация слависти-професионалисти в руската наука. Сред тях е и един от българските преселници - Спиридон Палаузов, първият българин със специална подготовка в областта на славистичните дирения. До Освобождението на България през школата на О. М. Бодянски, И. И. Срезневски и В. И. Григорович преминават няколко десетки български младежи³. И тримата през целия си живот на учени поддържат активни контакти с българите в Турция и в емиграция. На преселниците разчитат в осигуряването на информация за съвременния им живот на българите на Балканите, на българите от колонии, за общокултурните им и литературни изяви. За тях българските преселници, особено от Одеса, са един надежден посредник в събирането на оцелели паметници за българското минало, фолклористичен и етнографски материал. Самите преселници са активни в тези контакти, водени от

стремежа да запознаят руската публика със своя народ, да заинтересуват учения свят със своята история и култура, да влияят на руското обществено мнение в полза на българската кауза. Обективният резултат е, че българите се открояват със свое място в развитието на руската наука. Върхът ще бъде достигнат през втората половина на столетието, когато един българин - Марин Дринов - години наред ще готви кадри за руската славистика в Харковския университет, с които може да се гордее всяка уважаваща себе си наука⁴.

Посочените университетски слависти са само единият пласт в руската българистика от първата половина на XIX в. Той е едва формиран, но бързо набира скорост и ще дава облика на науката през втората половина на XIX в. Редом или по-рано от тях на българистичното поприще се трудят хора, които далеч невинаги имат професионалната подготовка за подобни занимания. Те са различни по образование, интереси, финансови възможности, социално положение в руското общество и отношение към наболялите му проблеми, към идейните течения в него, по жизнения си път и научните си търсения, по мястото си в развитието на науката, по историографската си съдба и в националното ни Възраждане. Обединява ги интересът към славянството, към неговото място в общочовешката културна съкровищница, към съвременните му проблеми, общата им културна насоченост. Различна е силата им в различните поприща, на които се изявяват. Така Н. В. Савелиев-Ростиславич е с незавидна слава в руската наука и със съществени приноси в българистиката; причисляван е към славянофилите, но за разлика от тях е с подчертани симпатии към дейността на Петър I⁵. Все още противоречиви оценки поражда творчеството на лекаря Ю. И. Венелин, приносите на когото за българското Възраждане никой не отрича. Отрицанието на научното му наследство е до голяма степен плод на неизживяни пристрастия на неговото време, на липса на коректност и сериозни критерии за оценка. Цялата поредица учени - като П. И. Кьопен и А. Д. Чертков, например - допреди десетина години изобщо не се свързваха с развитието на българистиката. Между това, Кьопен е сред първите руски учени, поддържали контакти с българските преселници - в Германщадт /дн. Сибиу/ се среща с Мустаков, записва от него думи от съвременния български език и установява, че езикът, на който Мустаков говори е с наречие,

различно от известното по това време разложко; узнава за един български летопис, съхраняван в Рилския манастир и още през 1826 г. публикува сведенията си в "Библиографическите листки"⁶. От А. Д. Чертков той получава екземпляр на "Абагар" на Филип Станиславов и го обявява в руската наука⁷. Така въвежда темата за българите-католици, която, както и в нашата наука, за дълго не намира своите изследователи. А. Д. Чертков е автор на две монографии, пряко свързани с българската история, а едната изцяло посветена на нея. На него дължим и един от първите в XIX в. по-цялостни очерци върху българската средновековна история⁸. Напоследък стана известно, че Чертков и Априлов са били в кореспонденция помежду си⁹.

В сянката на големите имена от първата половина на XIX в. обикновено остава и Н. Н. Мурзакевич, до когото българската наука обичайно се докосва само по повод на Одеската българска колония или в търсене на първите библиографски обзори на новобългарската книга. Този многозаслужил за българското Възраждане учен - достатъчно е да се спомене, че сред учениците му са Н. Геров, Д. Чинтулов, И. Богоров - все още чака своя български изследовател¹⁰. Все през този период работи и Н. И. Надеждин, един от ранните изследвачи на българските преселници и също позабравен от българската наука¹¹. Четири години от живота му, от 1838 до 1842, минават в Одеса, един от центровете на българската емиграция, и те заслужават да бъдат по-внимателно проучени.

Към този списък на позабравените от българската наука руски учени с принос за националното ни Възраждане и с активни контакти с българските преселници още преди Кримската война заслужава да се спомене и професорът от Ришельовския лицей Константин Зеленецки. Той е цензор на почти всички съчинения на В. Априлов, издадени в Одеса. Практиката на цензуриране в Русия е твърде пъстра, но имаме достатъчно основания да смятаме, че Зеленецки и Априлов са били в близки връзки, все още непроследени. Той е автор и на един историографски обзор върху кирилометодиевската проблематика, част от който става достояние и на българската възрожденска публика от списание "Български книжици"¹².

Трети пласт, който се наблюдава в руската книжнина от времето преди Кримската война, е представен от публицистиката. Периодичният печат от първата четвърт на века

съдържа множество материали, свързани с българите в контекста на руската или общославянската проблематика. За съжаление, те рядко привличат вниманието на съвременната наука. По тази причина до преди няколко години само библиографски беше известна статия от "Северен архив", публикувана през 1825 г. и препечатана на следващата година от "Исторически, статистически и географски журнал". Нейният автор А. М. Спиридов е брат на декабриста Спиридов: през 1818-1821 г. работи в руското консулство в Букурещ¹³. Статията заслужава внимание, тъй като очевидно нейният автор е доста информиран по някои аспекти на съвременното положение на българите. От текста личи, че Спиридов има преки впечатления от българите, възможно е да е пребивавал и в собствено българските земи. Някои негови наблюдения са несприемливи, но не е ясно на какво се дължат: на липса на информираност или са така представени поради някакви дипломатически съображения. Според Спиридов българите и изобщо славяните безучастно наблюдавали Гръцкото въстание. Данните, с които днес разполагаме, сочат тъкмо обратното¹⁴. Тъй като текстът на Спиридов е почти непознат, привеждам откъси от него в приложението към настоящата статия. Той разкрива и някои от ранните наблюдения над живота на българските преселници в Русия и на север от Дунава.

Насърчителна за руската публицистика, засягаща българите, се оказва Руско-турската война от 1828-1829 г. Количеството на материалите в периодичния печат рязко нараства. Прави впечатление, че техните автори, както и авторите на отделни книги все със същите проблеми, не се ограничават само в информации за хода на военните действия. Често пъти те надникват - доколкото им е възможно - в историята на българските земи, опитват се да доловят и представят на читателите черти от съвременния живот на българите, техните обичаи и традиции, техния бит. Темата за тази война още дълго ще владее руската книжнина, но още по време на събитията пропагандата усвоява две тези, широко прокарвани особено след превземането на Варненската крепост. Според първата, руският император е осъществил това, към което се е стремил още княз Светослав през X в. Според втората, превземайки Варна, той е отмъстил за гибелта на Владислав Варненчик през 1444 г. Обработването на руското обществено мнение в полза на силата и могъществото на императора

достига своя връх в съчетаването на двете тези: императорът е очевидно по-силен и по-могъщ и от княз Светослав, и от крал Владислав¹⁵. Впрочем, тъкмо след тази война е регистриран и един от най-плътните потоци преселници в Русия от българските земи. При всичките несгоди, войната допринася за взаимното опознаване между българите и русите, ангажира руското обществено мнение с проблемите на българите. Преди нея следите на таква ангажиране са трудно доловими.

Този бегъл поглед към открояващите се пластове в развитието на руската българистика около средата на XIX в. показва, че създадената книжнина с вече твърде пъстра вече по отношение на нейните автори и тяхната готовност. Поне още два момента характеризират времето, в което възниква: факт са вече съчиненията на Ю. И. Венслин, набелязали нова струя в проучванията - опознаването на българското минало да служи не само за целите на изследване на руската или общославянска история и култура, но и да подпомогне българите в националното им Възраждане; новите веяния в руската обществена мисъл и ангажирането ѝ със съвременното състояние на българите.

Пъстротата в книжнината се забелязва и в още една посока. Хронологическият обхват на диренията показва явен стремеж към разширяване. От XVIII в. са натрупванията върху времето от "дълбоката древност" в българската история до края на Второто българско царство. Сега разширението засяга древността на самите български земи отвъд Дунава - с мисия да проучи и събира "класически древности" е командирован поетът В. Тепляков, близък на декабристите, масоните и кръга около А. С. Пушкин¹⁶. През XVIII в. има откъслечни наблюдения върху ранните векове на османското владичество и съвременното тогава състояние на българите - дело са на руски поклонници, руски и чуждестранни пътешественици и учени, чиито съчинения се превеждат на руски език. Информацията е обогатена по време на войните, които се водят от 1762 г. нататък. Към средата на XIX в. наблюденията обхващат и най-новото за тогава време. В този смисъл още преди Кримската война руската книжнина, включително научната, показва един максимално широк хронологически обхват на търсенията.

Наследството на XVIII в. е богато и добре усвоено. Най-малкото, което може да се каже за него е, че още в края на вска руската наука разполага с хронологическата схема на българско-

то средновековие до към края на XIV в. От списъка на царете например липсват само двама - Умор от първото царство, управлявал само 40 дни и Иван Стефан от Второто, управлявал около година /1330-1331/. Между това, Именникът на българските ханове все още не е открит¹⁷.

Първата четвърт на XIX в. поставя на истинско изпитание учения славистичен свят: дейците на Румянцевския кръжок откриват неподозирани дотогава съкровища на средновековната българска книжнина¹⁸. Монографията на К. Ф. Калайдович "Йоан Екзарх Болгарский" /М., 1824/ предизвиква смесени чувства и реакции: възможно ли е същият този Симеон, който, както е известно, непрекъснато воюва, така да е насърчавал своите книжовници, та да създадат такава брилянтна литература; славяни ли са, все пак, българите по произход и ако не са кога и как стават славяни?

Но монографията на Калайдович подсказва и още нещо: от тук нататък, добре познаващи основния корпус от латински и византийски извори за българското минало, а също и руски, частично полски и чешки, разполагащи с политическата канва на българското средновековие, руските учени ще насочат вниманието си към издирване на нови извори, преди всичко български, и монографичното изследване на българското средновековие. Това тяхно разбиране за пътищата на търсенията автоматично изключва задачата за написване на цялостна история на българите и България от древността до собственото им време. Тъкмо това тяхно разбиране по същество се разминава с възжеланията на одеския кръг българи да получат написана модерна българска история. През 40-те години, когато одеският кръг е най-активен в тези търсения, за руските учени е ясно, че е твърде рано такава история да бъде написана. Новооткритите български средновековни паметници, в превод или оригинал, представят миналото на българите в нова светлина, различна от обичайната. Няколко научни командировки в българските земи дават основание да се мисли, че тайната за българското минало се съхранява именно в тях - в църкви, манастири, в частни ръце. Без да се видят тези извори написаната история не би била модерна, научна. Нужно е на първо място да се издирят изворите, създадени от самите българи. Това се отнася и за ранните векове на османското владичество, и за XVIIIв. Венелин е търсел и събирал дамаскини, грамоти; за грамоти на Атон говорят и поклонници; познати са

някои монети; все още недостатъчно познат е съвременният български език, чието изучаване безспорно е улеснено от граматиката на Неофит Рилски; твърде много са въпросите от кирилометодиевата проблематика, които чакат разрешаване, за да се пристъпи към написване на модерна българска история. Така етапът, в който се намира руската наука към средата на XIX в. прави нейните творци достатъчно резервирани към надеждите на одеските българи, че ще се заемат с написването на общобългарската история.

Поне засега изглежда, че инициатор за ангажиране на руските учени с написването на модерна българска история е Васил Априлов. Не ще да е случаен фактът, че инициативата идва от преселник и то в Одеса. Първо, защото по всичко личи, през 40-те години на XIX в. на българския читател в пределите на Османската империя "История славянобългарска" на Паисий му е напълно достатъчна. Българите я преписват, четат я с упование, слушат някой да им я чете, изучават я в училище, включително по предмети, в които днес ни се струва, че няма място за нея, коментират я, обогатяват я, добавят пасажки, други изоставят, но в общ план тя е напълно разбираема за тях, напълно удовлетворява потребностите им за писана българска история. От 1844 г. я имат и напечатана, благодарение на Христати Павлович. Ще трябва да се прокоментира и осмисли фактът, че докато Паисий пише история, даскал Христати я издава като *царственик*, но това е извън задачата на тази статия. За възрожденския българин от пределите на Османската империя тази история - вижда се от приема ѝ¹⁹ - е много по-понятна и нужна от онова, което се пише тогава в Европа на Изток и Европа на Запад за българското минало. Само няколко десетки книжовници са в състояние да усвоят този нов тип писане. Не и "масовият" читател и слушател, който до голяма степен освен с Паисий, живее най-вече с фолклорната си представа за история.

Второ, защото и преселниците не са еднородна маса. Към средата на XIX в. има преселници от няколко вълни и от няколко поколения. Разбираемо е, че едно второ, още повече трето поколение на преселници е по-приспособимо към руските условия от новодошлите. Идват от разни места на българските земи, а даже до към средата на века регионалните обичаи вземат връх над общонационалните, т. е. тези хора, здраво свързани с

традициите на дедите си, са твърде пъстър конгломерат от гледна точка на народната култура, колкото и близки или еднакви елементи да се откриват. Различни са местата, където живеят - не е все едно дали един български колонист живее в Одеса, в Николаев, където Южнославянският пансион все още не е открит, в Москва, или пък в с. Граматиково, например. Различен е и поминъкът, който упражняват. Статистики от онова време рисуват една богата на багри картина²⁰. Струва ми се, че по тези и ред други причини тъкмо българин от Одеса, видял и познал свят, сравнително добре обезпечен, а и един много четящ, знаещ, умен и културен човек като В. Априлов, е могъл да почувства необходимост от модерна българска история и да настоява за нейното написване.

Априлов познава историята на Паисий. Познават я и мнозина руски учени²¹. В. Априлов недооценява тази история по причини, по които и дълго след него нейната научна стойност ще бъде отричана: той я мери с нивото на руската и европейска наука от своето време. В същото време е сигурен, че на българина и в България му трябва модерна история, като онези, които се пишат за други народи и страни по негово време. Пред него очевидно не стои въпросът дали българската публика е готова да я приеме. Откровено погледнато има неща, които самият Априлов не е подготвен да приеме - като факта, че българите не са славяни по произход. Колкото и да харесва Шафарик, той и на него не може да повярва и изказва пожелание чешкият учен да си "поправи" възгледа по този въпрос.

Това становище на Априлов подсказва защо първите му опити да насърчи руски учен в написването на модерна българска история са свързани с Ю. И. Венелин, после и с неговите последователи, убедени привърженици на славянската хипотеза за произхода на българите. Венелин вече е доказал възможностите си чрез първата си монография, както и симпатиите си към българите. Модерен, четивен, разбираем - така са го видяли и хората около Априлов, а и десетки други извън този кръг в Одеса и в българските земи. Със замаха и дълбочината, с мащабността, с която разработва българското минало в неговия общославянски контекст и в контекста на общоевропейската история, Венелин едва ли би успял да напише българската история дори съдбата да

не би била така жестока към него, да не бе го покосила смъртта на 37 годишна възраст.

Наследникът му - този, към когото се ориентират одеските българи, Н. В. Савелиев-Ростиславич - в известен смисъл е по-организиран в българската проблематика, но е и значително по-разпилян в интересите си в общата история. Венелин го цени високо, а за българите сигурно е бил привлекателен и с твърдението си, че е пряк потомък на водача на Второто Търновско въстание Ростислав Стратимирович, чието собствено име добавя към фамилията си. Савелиев-Ростиславич е свързан с различни военни учебни заведения, пише на историко-военни теми, освен че го занимава и общоисторическата проблематика. Не изключвам възможността връзките му с руските военни кръгове да са насърчили Априлов, да се спре на него като бъдещ автор на модерната българска история поради надежди да ангажира Петербург с българската кауза²². Този учен умира рано, няколко години след Априлов, комуто става и първи биограф. Той също не успява да напише българската история, архивът му е в неизвестност и за творчеството му съдим по публикуваното приживе, а то заслужава внимание²³.

Да потърсят наследник на Венелин се ангажират и московските българи. В дневника си за пътешествието в Европейска Турция В. И. Григорович сочи, че Иван Денкоглу, Георги Бусилин и Атонец го призовават "Будьте Венелиным нашим!" и продължава: "Поощрение и противоположно и несоразмерно мне. Денкоглу сделал подарок; не знаю оправдаю ли и свои обещания, не то их ожидания"²⁴.

През лятото на 1849 г. младият С. Н. Палаузов се обръща с подобна молба към своя учител О. М. Бодянский. Към това време в Одеса са поизгубили надежда, че Савелиев-Ростиславич ще се справи със задачата, но Палаузов има и свои, строго научни съмнения: "Да оставим деликатността на страна и ако, както подочувам, Савелиев ще разглежда българската история от същите позиции, като в сборника си, успехът е на Ваша страна"²⁵.

Прочие, както Венелин и Савелиев-Ростиславич не успяват, така не написват българска история и Григорович, и Бодянский, което, разбира се, не обезценява техните приноси в българистиката. Но Григорович и Бодянский, които освен всичко друго са и школувани учени, дори не поемат задачата.

Преди Кримската война славистиката се сдобива обаче с модерно написана история на Първата българска държава. Заглавието ѝ е подвеждащо - "Векът на българския цар Симеон", магистърска дисертация на Спиридон Палаузов. Умишлено пише "славистиката", без да уточнявам "руската" или "българска наука". Този труд е възлов в развитието на славистиката изобщо. Тъкмо в него категорично се доказва, че нареченият от Шафарик "Златен век" се е състоял точно в България и точно по времето на известния с многобройните си войни български цар Симеон. Така е сложен край на продължил почти четвърт век спор за времето и мястото на създаване на паметниците. За първи път в едно е сбрана военната, външнополитическата и културна история на периода, направени са наблюдения над вътрешнополитическата история на българите.

Говорим ли за преселниците и руската наука преди Кримската война, по повод на този труд е нужно да се подчертаят още няколко известни факта. Той е дело на българин, роден и израснал в Одеса, преселник, с ясно изразено българско национално самосъзнание. Възпитаник е на двама от най-ярките представители на руската и европейска славистика Бодянский и Срезневски.

Предходните години на натрупвания са казали своята дума. Преселниците - трайно уседналите, както и временно, но за дълго пребиваващите в Русия семинаристи и студенти българи - са сред най-активните сътрудници на руските учени в диренията им за българското минало и настояще. Те им осигуряват записи на фолклор и обичаи, ръкописи, снабдяват ги с новобългарските печатни книги. Някои от тях - като Априлов или З. Княжески - още преди Кримската война се включват в процеса на формиране на руската българистика чрез своите изследвания, публикуване като отделни монографии или в реномирани руски периодични издания²⁶. Пак те са и посредници в запознаването на българската четяща публика с постиженията на руската българистика. Самите преселници стават обект на изследване за руските учени. От тях са и първите кадри на модерната българска историческа наука. Тези насоки на сътрудничество - не винаги гладко и безметежно - продължават и в следващите десетилетия. Така руските учени записват своите имена в процесите на българското национално Възраждане, а българите от Османската импе-

рия и преселниците отвъд Дунава и в Русия - в развитието на руската наука, а и във Възраждането на своя народ.

2. Из статията на А. М. Спиридов "Краткое обозрение народов славянского племени, обитающих в Европейской части Турецкой империи", публикувана в "Северный архив", ч. 16, 1825, N 14, с. 85-117 и N 15, с. 191-234

С. 193: "Кроме того, многие болгары, сохранившие обычай язык предков своих, поселились в Румелии, Албании, Влахии и Молдавии. Почти одни болгары и так называемые потомки магомётов/эмиры/ с несколькими другими турками, которым Порта даровала тут тимары, населяют край сей²⁷. /.../ "Болгарское наречие славянского языка различно, и по ме- /с. 194/ стам жительства испорчено и перемешено с другими Болгары, обитающие в Румелии и близ границ оной, употребляют много слов и речений турецких, близ Дуная латинских или италийских, введенных в валахский и молдавский язык, так, что нередко случается двум, встретившимся из противоположных сторон болгарам, совершенно не понимать друг друга, разговаривая на одном языке. Достойно замечания, что многие болгары водворившись около Филиппополя, и в других местах, почти вовсе забыли язык прародительский, и приняли турецкий, но не оставили веры предков, и христианское богослужение отправляется на языке славянском, часто самим попом, едва понимающим его. Напротив того, в собственной Болгарии, около Варны и Базарджика²⁸, есть много жителей того же племени, принявших мазаметанство, но говорящих славянским наречием и почти не понимающих турецки. Болгары населяют одни довольно большие города и обширные селения, но нигде может быть нет столько равенства в состояниях, как между ними. Причина тому, что каждый болгар есть в одно время домостроитель, хозяин и, в случае /с. 195/ нужды, воин, хоть б он принадлежал и к духовенству. Народ от природы храбрый, но не предприемчивый, предпочитающий спокойные труды сельские военному ремеслу, впрочем готовый защищаться до последней капли крови, если делают на него нападение или раздражают поступками дерзновенными, особливо против женского пола. Болгары трудолюбивы, не только бережливы, но скупы; впрочем тогда только истинно прилежны, когда надеются получить добыток от трудов своих. - Одни оставляют отечество, чтобы служить в

чужих войска, другие охотно переселялись в Валахию и Молдавию. Селения их в России многочисленны и везде где болгары водворились, они сделались полезными своею промышленностью, и почтенны кроткостью и строгостью нравов. Хотя в самой Болгарии христиане перемешаны с музульманами, но и те и другие сохраняют в семействах своих между женщинами, благонравие, скромность и стыдливость, женскому полу приличные; тщательно наблюдая за поступками сего пола, подают ему сами пример воздержания от страстей, и гнушаются пороками или развратом. Не знаю, можно ли сказать тоже о болгар- /с. 196/ рах забалканских, о тех разлогских поселенцах, которые будучи попираемы всею тяжестью турецкого ига, и желая избегнуть рабского состояния, скитаются по разным землям, и пронырствами, хитростью, лестью, подобно грекам, уловляют доверенность часто честных, но неопытных и простодушных своих единоверцев, и в то же время служат тайно, но усердно ненавистникам Христа, обманывая подвизающихся за святую веру и народную свободу. Обычаи болгар, в Болгарии собственно живущих, даже и магометанского исповедания, носят на себе отпечаток древности славянской. Жилища их, чистые внутри выбеленные землянки, называемые ими бордей²⁹, которые они предпочитают большим домам, показывают как будто остатки прародительской кочевой жизни. Мужчины собою статны, сановиты, взрачны, но тяжелы и более способны к земледельческим работам, чем к поворотам и скорым движениям, требуемым от ратника. Женщины также уступают в красоте другим своим единоплеменницам, на Востоке Европы водворившимся. Впрочем между ими находятся довольно приятные лица, а вообще гла- /с. 197/ за их хороши и полны жизни. Одежда болгар, как и они сами, сходствует с малороссийскою, и редко, разве в военной службе находящегося болгара найдешь вооруженным. 3/6 части болгар исповедания греческого, 1/6 часть римские католики, прочие музульмане; принявшие, для избежания притеснений, сей последний закон, ничем кроме сего, не различествуют от прочих болгар. От того ли, что пастыри греческой церкви в Болгарии в большую частью из греков, нелюбимых болгарам, или от того, что низшее духовенство не довольно образовано, православные очень мало привержены к церкви, хотя впрочем исполняют посты и другие обряды. Равно и магометане мало бдят о законе своем, почти не

понимая его. Католики более прочих прилеплены к вере и утверждаемы в оной стараниями миссионеров, и более просвещенного духовенства. Болгары, будучи совершенно лишены всякого просвещения, не имеют даже и церковных книг на собственных наречиях. Однако же они не лишены природных способностей к учению, и те из них, которые, оставляя отечество, посвящают себя торговле или другим промыслам, легко выучиваются раз-/с.198/ным языкам, наукам и искусствам. Долина, постепенно возвышающаяся от Дуная до подошвы Балканов, представляет жителям Болгарии обильное поприще для трудолюбия. Хлебопашество, скотоводство, виноделие, пчеловодство занимают их, и если, по видимому, хозяйство их можно бы привести в лучшее состояние, все однако же должно отдать преимущество даже нынешнему их домостроительству пред хозяйствами их единоплеменников, находящихся под тем же тяжелым игом. Тучные стада буйволов и другого рогатого скота, гурты овец, составляющих число нескольких миллионов, из которых более половины пригоняли ежегодно на пастбищах через Валахию и Молдавию из Венгрии, Трансильвании и Буковины, свиньи, козы, покрывают почти во весь год прелестные их долины. Пшеница и кукуруза произрастают в изобилии на нивах, не требующих искусственного удобрения. Сочные, вкусные плоды и здоровые овощи доставляют им обыкновенную их пищу в продолжении целой половины года; виноградников множество, но выделяемые там вина добротою ниже посредственных. Горы покрыты лесами и наполнены вся-/с.199/кого рода дичиною. Источники изобилуют рыбою; к тому же климат здоровый, приятный. Казалось бы, что сей край в мире и тишине долженствовал быть одним из превосходнейших в Европе; но к несчастью трудолюбивых, старательных болгар, отечество их находится во власти правления, которого меры, предприятия и поступки клонятся не к благоденствованию подданных, а единственно к наполнению казны султанской. Неистовые, необузданные, развратные, готовые к грабегам и пролитию невинной крови, и трусливые перед вооруженным врагом, турецкие войска беспрестанно то проходят через Болгарию, то остаются в ней, чтоб удовлетворить себя похищением имущества у христиан, за великие подвиги перехода из Натолии³⁰, или Румелии к берегам Дуная. После ограбления в 1814 году Казанлыки и Тырнова, где изготовлялось превосходное

оружие и другие железные изделия, разорения всех сего рода мануфактур, с запрещением под смертною казнию заводить оныя впред, болгары, лишенные способов продолжать сию промышленность, не оставляют од/на/ко же ремесленных занятий, так что /с.200/ болгар не имеет почти нужды ничего получать из других стран, для продовольствия семейства своего пищею, одеждою, обувью. В каждом семействе выделывают коже на пенчи /обувь/³¹, сукно на жупан, мех на шубу, холст на рубаху. Из вышесказанного видно, что торговле их надлежало бы быть довольно обширною, но они, довольствуясь малым, если мало выпускают собственных произведений, мало покупают и чужеземных. Те из болгар, которые более других чувствуют наклонность к торговле /а таких очень много/, оставляют отечество и занимаются с большими выгодами промышленными оборотами в Валахии, Молдавии, Сербии, Трансильвании, Венгрии, Австрии и России. Но тут большая часть выходцев предпочитают сельские занятия другим комерческим оборотам: берут в аренде поместья, земли, виноградники, леса; разводят рогатый скот, овчарни, пчельни, фруктовые сады; гонят водку и пр. - Митрополит тырновский почитается главою болгар, но как он обыкновенно бывает родом из греков, то народ не имеет к нему доверенности, и избирает старшин, которые становятся посредниками между бол-/с.201/гарами христианами и властями османлискими. Старшины хотя уважаются турками, но жестоко наказываемы бывают, когда не скоро выдадут требуемых податей и сборов, впрочем до чрезвычайности отяготительных. Болгары, христиане, имеют также, как и сербы, свои сходы, но только частные или местные, а не общие. Болгары, музульмане, кроме обязанности служить в войсках, не несут иной никакой повинности. Впрочем, Порта Оттоманская, основывающая всю внутреннюю политику свою на отягощении и изнурении всеми способами подвластных ей христиан, употребляющая все средства общего и частного деспотизма, чтобы угнетать их, знает, что хотя болгары весьма терпеливы, однако же раздражать их весьма опасно, и потому остерегается переступить границы безстыдства. Может быть, от того поведение музульман в рассуждении болгарских женщин более скромно, что и самые единоверцы их из болгар, в случае неистовых с сим полом поступков, всегда готовы подать помощь своим единоплеменникам".

БЕЛЕЖКИ

1 Дроснева, Е. Становление русской болгаристики /до середины XIX в./ канд. дисс., Л., 1980.

2 Минкова, Л. Петр Иванович Прейс - первый болгарист Петербургского университета. - ЕН, VIII, 1978, р. 75-86.

3 За някои от тях вж. у Минкова, Л. Осип Максимович Бодянски и Българското Възраждане С., 1978.

4 Срвн. Горина, Л. Марин Дринов - историк и общественный деятель. М., 1986.

5 Билунов, Б. Н. Савельев-Ростиславич Н. В. - В: Славяноведение в дореволюционной России, М., 1979, с. 299; Шишманов, И. Д. Нови студии из областта на българското Възраждане. - Сб. БАН, т. 21, С., 1926, с. 31

6 Дроснева, Е. Пётр Иванович Кьопен и болгаристиката. - Векове, 1982, кн. 4, с. 82-83.

7 Пак там, с. 85

8 Дроснева, Е. Александър Дмитриевич Чертков. - Векове, 1980, кн. 1, с. 71-76; Фролова, М. История Болгарии в исследованиях русского историка А. Д. Черткова. М., 1987 /канд. дис./

9 Фролова, М. пос. съч.

10 Билунов, Н. Б. Мурзакевич Н. Н. - Славяноведение..., с. 244-245

11 От по-новите изследвания за него вж. Каменский, З. А. Н. И. Надеждин. Очерк философских и эстетических взглядов /1828-1836/, М., 1984; Розуменко Ю. Г., Этнографическое изучение населения юга Украины в X-X - начале XX вв. Киев, 1986 /канд. дис./

12 Зеленецкий, К. П. О языке церковно-славянском, его начале, образователях и исторических судьбах. Одеса, 1846; сп. Български книжци, год. II, 1858, с. 203-207, 246-250, 287-294, 160-163.

13 Спиридов, А. М. Краткое обозрение народов славянского племени, обитающих в Европейской части Турецкой империи. - Северный архив, 1825, ч. 16, N 14, с. 85-117 и N 15, с.

191-234. Статията е подписана само "С-д-въ". Авторството е установено от Достян, И. С. Национально-освободителное движение южных славян и русская общественная мысль первой четверти Х-Х в. - В: VIII съезд славистов. История, культура, этнография и фольклор славянских народов. М., 1978, с. 173. За съжаление, авторката не привежда аргументи. Но в установеното от Достян авторство нямаме основание да се съмняваме, понеже то е посочено още по време на публикацията в един от обзорите на П. И. Кьопен в неговите "Библиографически листки", N 40 от 12 април 1826 г., стлб. 599, прим.

14 Срвн. напр. Тодоров, Н. Нови данни за доброволците от гръцкото въстание през 1821 г. в Дунавските княжества. - В: Сто и педесет години от гръцкото въстание 1821-1828. С., 1973, с. 7-18; същият Нови сведения за народността и социален състав на въстаническата армия в Дунавските княжества през 1821 г. - В: Сборник в памет на професор Александър Бурмов. С., 1973, с. 442-459.

15 Списъкът на тези съчинения с твърде дълъг, затова тук ще посоча само някои от тях: Слава русских войнов в Европе и Азии, или исторический взгляд на победы оных во время кампании против турок в 1828 г., М., 1828; Последняя война с Турциею, заключающая в себе кампанию 1828 и 1829 годов в Европейском и Азиатской Турции и на Кавказе. Ч. I-II, СПб., 1830 / и трите без посочен автор /; Булгарин, Ф. Картина войны России с Турциею в царствование императора Николая I, СПб., 1830 и др. Тонът може добре да се усети от една от статиите на Маргос, А. И. - Варна, посветена на падането на крепостта и отпечатана в Русский зритель, 1829, N 17-20, с. 230-244. В самото ѝ начало се чете: "И так! После 384 лет, когда войска Венгрии и Польши были разбиты турками на полях Варны, църь славян северных отомстил поражение неустрашимого Владислава. Его тень утешена!"

16 След завръщането си В. Г. Тепляков издава един том Писма из Болгарии /писанни во время кампании 1829 г./, М., 1833 и сборник стихове "Фракцийские элегии", М., 1836, посрещнати със симпатии от А. С. Пушкин. Високо оценени са наблюденията на Тепляков от известния руски ориенталист Клапрот. Сравн. В ѝ ж а р о в а, Ж. Руските учени и българските старини. С., 1960, с. 421.

17 Дроснева, Е. Българите в руската историопис от XVIII в. Исторически преглед, 1984, кн. 2, с. 86-102.

18 За дейците от Румянцевския кръжок е натрупана огромна литература. Вж. от по-новите изследвания К о з л о в, В. П. Колумбы российских древностей. М., 1981.

19 Пенчева, И. Читатели и разпространители на "История славянобългарска" през Възраждането, С., 1989 и пос. литер. /Дипломна работа, защитена в Катедрата по История на България в Софийския университет/

20 Скальковский, А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Статистический очерк, Одеса, 1848

21 Срвн. Ангелов, Б. Ст. "История славяноболгарская" и руската славистична наука до Освобождението. - Славянска филология. Т. IV. С., 1963, с. 205-226

22 Сведението за връзките на Н. В. Савелиев-Ростиславич с руските военни кръгове и за неговите материали във "Военно-энциклопедический словарь" на Л. И. Зедлер и в "История военного искусства славянских народов. За предците на учения вж. тук бел. 5 и Е л а г и н, Н. Патриарх Йоаким и заслуги его отечеству, в гражданском, политическом и религиозном отношениях. - Северная пчела, N 133-136, 14-18 юния 1847. Тази статия на Елагин за първи път съобщава сведения за Второто Търновско въстание и дълго време е единствен извор за него.

23 Сред най-важните е статията Новый источник о болгарской истории, три пъти издавана приживе на автора - в ЖМНП, Ч. 42, 1844; Маяк, т. 121, 1843 и в Савелиев-Ростиславич, Н. В. Славянский сборник, СПб., 1845. Чрез нея е въведено в руската наука Житието на Тивериуполските мъченици, направен е опит за уточняване на хронологията на българските владетели, сполучлив в отделни свои части. Биографията на Априлов Савелиев-Ростиславич публикува след смъртта на нашия възрожденец в Санкт-Петербургские ведомости, 1848, N 139. Докато е жив, Априлов отклонява молбата на И. И. Срезневски да му съобщи данни за написване на биографичен очерк. Срвн. писмо на Априлов до И. И. Срезневски от 19 декември 1846 г., първо публикувано от О р е ш к о в, П. Априлов и Срезневски, 1831-1847. - Български преглед, 1929, кн. 2, с. 221-222.

24 Цитирано по Ш и ш м а н о в , И. Д. Студии из областта на българското възрождане. В. И. Григорович, неговото пътешествие в Европейска Турция /1844-1845/ и неговите отношения към българите. - Сб. БАН, кн. 6, С., 1916, с. 86.

25 П а л а у з о в , С. Н. Избрани трудове. Т. II. С., 1977, с. 741.

26 За Захари Княжески срвн. М и н к о в а , Л. Възрожденският просветител Захари Княжески. - Литературна мисъл, 1974, кн. 2, с. 125-134. Преселниците и временно пребиваващите в Русия българи са активни във финансирането на издания на руската българистика, набиране на спомоществатели, осигуряване на преводачи и преводи за българите, разпространяване и популяризиране на съчиненията на руските учени сред българите в Османската империя и в емиграция. Вж. напр. М и н к о в а , Л. Иван Денкоглу - радетел за просвещението на българите. - Сп. БАН, 1973, кн. 4-5, с. 39-54; Б о я д ж и е в , П. Анастас Стоянович Кипиловски - този непознат възрожденец. - Литературна мисъл, 1979, кн. 9, с. 109-120; А н г е л о в , Б. Ст. Венелин и нашите възрожденци. - ИИИ, т. 18, 1967, с. 231.244 и пос. литература и др.

27 С термина "България" Спиридов означава само земите на север от Стара планина, както дълго време е прието в историческата география

28 Базарджик - дн. Добрич

29 Подчертано у Спиридов. Като синоним на думата Н. Геров привежда още "бурдей", "бурдел, бурделница". Геров, Н. Речник на българския език. Т. I. С., 1975, с. 63 и 85 /фототипно издание/

30 Натолія - Анадола

31 Преводът на Спиридов на думата "пенче" като "обувка" не е съвсем точен. Геров, Н. Речник..., Т. IV, С., 1977, с. 22 я обяснява като "закръпка на ходилото на обувка" и я привежда на руски "подметка, перетяжка".

ПРЕСЕЛВАНЕТО НА БЪЛГАРИ ОТ БЕСАРАБСКАТА ЧАСТ НА МОЛДОВСКОТО КНЯЖЕСТВО В ПРИАЗОВИЕТО /КРАЯ НА 50-ТЕ - НАЧАЛОТО НА 60-ТЕ ГОДИНИ НА XIX В./

И В А Н Г Р Е К

Въпреки наличието на голям брой архивни документи и публикации главно в българския възрожденски и руския печат относно темата, тя все още не е достатъчно разработена¹. При това поставеният проблем има голямо научно и познавателно значение, а в последно време придобива и обществено значение.

В статията се прави опит да се осветлят отделни аспекти от проблема за преселването на български колонисти от тази част на руска Бесарабия, която според условията на Парижкия мирен договор /1856 г./ е дадена на Молдавското княжество. Изясняват се: причините и характера на преселването, хронологичните му рамки, основаването на нови български селища, политиката на Русия и на Молдавското княжество към преселниците. Авторът не претендира за всестранно изчерпателно разглеждане на проблема.

* * *

Българското население отседнало в Онгъла /Бесарабия, Буджак/ през първите десетилетия на XV в., т. е. веднага след завладяването на България от османците. През XVI-XVIII в. продължило преселването на българи в Бесарабия, най-вече в градовете Измаил, Акерман, Килия и Рени. Първото село, в което се установили заддунавските преселници през 1752-1754 г. било Чешмекьой. До началото на руско-турската война от 1806-1812 г. в Буджак живеели 8500 българи². През последвалите по време на тази и на войната от 1828-1829 г. масови преселения тук се установили още няколко хиляди българи и гагаузи³.

През декември 1918 г. царското правителство взело решение българските преселници да се ползват с правата и привилегиите, дадени на чуждите преселници в Русия⁴.

С това решение в Буджак били образувани четири колони-стки окръга: Кагулски, Прутски, Измаилски и Буджакски. В техните състави били включени около 60 населени пункта, в това